

Monika Wróbel-Harmas¹, Krzysztof Rachuta²

WOMEN'S STATUS IN THE POLISH SOCIETY IN LIGHT OF LEGAL REGULATIONS TILL YEAR 2015

SYTUACJA KOBIET W POLSKIM SPOŁECZEŃSTWIE Z PUNKTU WIDZENIA OBOWIĄZUJĄCEGO PRAWA DO ROKU 2015

¹Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny
Samodzielna Pracownia Komunikacji Społecznej i Marketingu

²Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny
Dział Administracyjno-Ekonomiczny

¹National Institute of Public Health – National Institute of Hygiene
Department of Social Communications and Marketing

²National Institute of Public Health – National Institute of Hygiene
Department of Administration and Economics

ABSTRACT

INTRODUCTION. Gender equality and women's rights are the subjects of ongoing discussions in societies all over the world. Women, more often than men, are likely to become victims of gender-based violence. The studies carried out in Europe show that only the every second woman is aware of gender-based legal regulations in her country, 19% cannot recognise any support service, and what is particularly important for the health care system – 87% would like their medical doctor to ask patients with physical injuries about potential violence experienced.

AIM. The Paper aims at presenting the women's status in the Polish society in light of current legal regulations implemented to guarantee equal treatment of both genders in every walk of life, which then reflects in the society's physical and emotional health condition.

MATERIALS AND METHODS. The Authors analysed the current legal regulations in Poland with the aim to draw a preliminary evaluation of the women's status in Poland as far as the realisation of the Third Millennium Development Goal within the UN Millennium Project *Promote Gender Equality and Empower Women* is concerned.

RESULTS. The basic tool to combat violence in Poland is so-called the *Blue Cards* system. Till 2015 the Polish current law protected the women's rights to a great extent. However, many issues were not covered by legal regulations, and in a great number of cases, women's rights were practically not respected. Consequently, despite resolutions and international conventions ratified by Poland in order to legally protect women's rights, they still remain a partially solved issue.

Key words: *women's rights, violence, legal aid*

STRESZCZENIE

WSTĘP. Równość płci oraz prawa kobiet są przedmiotem stałej debaty społeczeństw na całym świecie. Kobiety częściej niż mężczyźni padają ofiarą przemocy na tle płci. Wyniki badań prowadzonych w Europie pokazują, że tylko co druga kobieta wie, że w jej kraju istnieją odpowiednie przepisy prawne, 19% nie zna żadnej służby wsparcia i co ważne dla systemu ochrony zdrowia – aż 87% chciałoby, aby lekarz pytał o przemoc pacjentki z określonymi obrażeniami.

CEL PRACY. Celem niniejszej pracy jest przedstawienie sytuacji oraz miejsca kobiet w polskim społeczeństwie z punktu widzenia obowiązującego prawa, które ma gwarantować równe traktowanie obu płci we wszystkich obszarach życia, co następnie przekłada się na zdrowie zarówno w wymiarze fizycznym jak i psychicznym.

MATERIAŁ I METODY. Przeprowadzono przegląd piśmiennictwa, m.in. obowiązujących aktów prawnych w Polsce, co posłużyło do opracowania wstępnej analizy sytuacji kobiet w Polsce z perspektywy realizacji trzeciego Milenijnego Celu Rozwoju w ramach Projektu Milenijnego ONZ: „Wspieranie zrównoważenia w prawach mężczyzn i kobiet oraz wzmocnienie pozycji kobiet”.

WYNIKI. W Polsce podstawowym narzędziem państwa do walki z przemocą jest system Niebieskiej Karty. Do 2015 r. funkcjonujące prawo w Polsce w znacznym zakresie chroniło prawa kobiet. Jednak wiele problemów nie zostało uwzględnionych w aktach prawnych, a jeszcze w większej liczbie przypadków prawo, pomimo istniejących już zapisów, nie było respektowane. W rezultacie przestrzeganie praw kobiet stanowi nadal problem nierozwiązany do końca i kompleksowo, choć odpowiednie rezolucje oraz konwencje międzynarodowe ratyfikowane przez Polskę nakładają prawny obowiązek respektowania praw kobiet.

WNIOSKI. Choć prawo w Polsce efektywnie dostosowuje się do międzynarodowych regulacji chroniąc kobiety przed przemocą, należy prowadzić kampanie społeczne podwyższające świadomość ofiar przemocy i całego społeczeństwa oraz programy informacyjno-edukacyjne w grupach zawodowych, pracujących z osobami doświadczającymi przemocy i stosującymi przemoc.

Słowa kluczowe: *prawa kobiet, przemoc, pomoc prawna*

INTRODUCTION

Protection of women's rights is one of the most important points of reference in the development of social and health condition of a society. The starting point for every activity in the population's health is to provide proper legal regulations. A significant element of the gender equality policy in the European Union is the *gender mainstreaming* rule adopted in 1996, which includes the issue of gender equality into main policies. The current law in the European Union and affirmative actions aim at actual reaching equality between women and men. Not only is respecting the law important in a modern, developed society, but also amending it as far as the equal employment opportunity, equal access to education, properties and services and participation of both women and men in decision taking on every level (local, regional or national) are concerned.

Till 2015 the law in Poland protected women's rights in most cases. However, many issues were not addressed in legal acts, and most regulations were practically not respected. The Authors draw attention to the fact that the protection of women's rights still remains to be satisfactorily solved in Poland, even if certain resolutions and international conventions oblige the country to legally respect women's rights.

The most frequent example of gender inequality, which mostly often applies to women, is domestic violence. A lot depends on the approach of women themselves who do not report cases of violence to law enforcement agencies (one in three indoor violence and one in four outdoor victims do not file complaints to the police), or do not reveal the fact to their closest ones. The reason for that is a deeply rooted belief in the society that it is 'improper' to talk about private matters. As the European Agency for Fundamental Rights (FRA) concludes (1), gender equality contributes to

WSTĘP

Przestrzeganie praw kobiet na świecie to jeden z ważnych punktów odniesienia dla rozwoju sytuacji społecznej i zdrowotnej społeczeństw. Punktem wyjścia wszystkich działań z dziedziny zdrowia populacji jest stworzenie odpowiednich podstaw prawnych. Ważnym elementem polityki równości w Unii Europejskiej jest przyjęta w 1996 roku zasada *gender mainstreaming*, czyli włączenie problematyki równości płci do głównego nurtu polityki. Obowiązujący w UE stan prawny i podejmowane działania mają prowadzić do faktycznej równości kobiet i mężczyzn. W nowoczesnym, rozwiniętym społeczeństwie ważne jest nie tylko przestrzeganie istniejącego prawa, ale również rozwijanie go w kierunku równości obu płci na rynku pracy, w dostępie do edukacji, dóbr i usług, jak również udziału kobiet i mężczyzn w podejmowaniu decyzji na każdym poziomie (lokalnym, regionalnym czy państwowym).

Do 2015 roku funkcjonujące prawo w Polsce w znacznym zakresie chroniło prawa kobiet. Jednak wiele kwestii nie zostało uwzględnionych w aktach prawnych, a jeszcze większa część, pomimo istniejących zapisów, nie była przestrzegana. W rezultacie przestrzeganie praw kobiet stanowi nadal problem nierozwiązany do końca i kompleksowo, choć odpowiednie rezolucje oraz konwencje międzynarodowe ratyfikowane przez Polskę nakładają prawny obowiązek respektowania praw kobiet.

Najczęstszym przejawem braku nierówności płci jest przemoc domowa, która dotyka przede wszystkim kobiet. Ponadto należy pamiętać, że bardzo wiele zależy od podejścia samych kobiet, które w większości (jedna na trzy ofiary przemocy domowej i jedna na cztery przemocy pozadomowej nie zgłosiła zajścia na policję) nie zgłaszają przypadków wystąpienia przemocy organom ścigania, a nawet nie mówią o tym najbliższym. Przyczyną tego jest utrwalona postawa w społeczeństwie, że rozmowy na temat osobistych doświadczeń tego typu

revealing cases of violence, which is followed by more openness to report and combat it. Too little knowledge about human rights and too few available support centres mean unrevealed violence cases. Only the every second woman is aware of gender-based legal regulations in her country, 19% cannot recognise any support service, and what is particularly important for the health care system – 87% would like their medical doctor to ask patients with physical injuries about potential violence experienced.

MATERIAL AND METHODS

The Authors reviewed Polish legal acts and specialist scientific publications. The selected documents served to draw a preliminary assessment of the women's status in Poland in light of implementation of the Third Millennium Development Goal within the UN Millennium Project (2): to foster gender equality and empowerment of women, the issues that are included into the protection of the society's physical and psychological health.

RESULTS AND DISCUSSION

International regulations as the support for legislation to help victims of violence in developing countries. In 2000 gender equality and social advancement of women became one of the eight Millennium Development Goals - international commitments for the substantial development agreed by the leaders of 189 countries, Poland including. Poland signed the Beijing Declaration, and as a member of the European Union, the Council of Europe and the United Nations the country is required to respect the *gender mainstreaming* guidelines.

In 2011 the Council of Europe adopted the Istanbul Convention Action on preventing and combating domestic violence and violence against women (3). It is the first document that comprehensively covers the issue of violence (psychological, physical, sexual) against women and men, the elderly, children and the disabled on the state level. Poland ratified the document in 2012, which required the introduction of certain legal amendments, for instance, ex officio prosecution of rape cases, independently of a complaint filed by a violence victim (Polish legal regulations in this matter has been in force since 1932). The Convention obliges the parties to include gender equality in teaching materials, to combat gender-based stereotypes, to monitor and collect data on violence. Moreover, in the European Union there are three key institutions dedicated to foster gender equality: the European Parliament Committee on Women's Rights and Gender Equality, the European Commission

nie są normą. Jak wynika z badania FRA - *European Agency for Fundamental Rights* (1), ujawnianiu przemocy sprzyja równouprawnienie, a co za tym idzie większa otwartość w jej zgłaszaniu i zwalczaniu. Natomiast nieujawnianiu przemocy sprzyja zbyt mała wiedza o prawach i instytucjach chroniących ofiary przemocy. Zaledwie co druga kobieta wie, że w jej kraju istnieją odpowiednie przepisy prawne, 19% nie zna żadnej służby wsparcia, ale aż 87% chciałoby, aby lekarz pytał o przemoc pacjentki z określonymi obrażeniami.

MATERIAŁ I METODY

Przeprowadzono przegląd piśmiennictwa, m.in. obowiązujących aktów prawnych w Polsce oraz sprofilowanych publikacji naukowych. Wybrane pozycje posłużyły do opracowania wstępnej analizy sytuacji kobiet w Polsce z perspektywy realizacji trzeciego Milenijnego Celu Rozwoju w ramach Projektu Milenijnego ONZ (2): „Wspieranie zrównoważenia w prawach mężczyzn i kobiet oraz wzmocnienie pozycji kobiet”, który wpisuje się w zagadnienia ochrony zdrowia fizycznego oraz psychicznego.

WYNIKI I DYSKUSJA

Przepisy międzynarodowe jako wsparcie dla legislacji krajów rozwijających w zakresie pomocy ofiarom przemocy. W roku 2000 promowanie równości płci i awansu społecznego kobiet zostało uznane za jeden z ośmiu Milenijnych Celów Rozwoju, światowych zobowiązań na rzecz harmonijnego rozwoju, podjętych przez przywódców 189 państw, w tym Polski. Polska jako sygnatariuszka Deklaracji Pekinńskiej oraz państwo członkowskie Unii Europejskiej, ONZ i Rady Europy, zobowiązała się do stosowania zasady *gender mainstreaming*.

W 2011 r. Rada Europy przyjęła *Konwencję o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej* (Konwencja Stambulska) (3). Jest to pierwszy dokument o zasięgu regionalnym, obejmujący kompleksowo problematykę przemocy (m.in. psychicznej, fizycznej, seksualnej) wobec kobiet, osób starszych, dzieci, niepełnosprawnych oraz mężczyzn. W 2012 r. Polska stała się jej sygnatariuszem i wiązało się to z wprowadzeniem wielu zmian w prawie, np. wprowadzenie ścigania gwałtu z urzędu a nie na wniosek pokrzywdzonego (nasze prawo w tej kwestii funkcjonuje od 1932 r.). Konwencja nakłada obowiązek edukacji, walki ze stereotypowym postrzeganiem płci, monitoring i zbieranie danych dotyczących przemocy. Ponadto w samej Unii Europejskiej istnieją trzy kluczowe instytucje zajmujące się tematyką równości płci: w ramach Parlamentu Europejskiego funkcjonuje Komisja Praw Kobiet i Równouprawnienia, w ramach działań Komisji Europejskiej funkcjonuje Dyrektorat Generalny Ds. Zatrudnienia, Społecznych i Równych Szans, a w nim Wydział Równego Traktowania Kobiet i Mężczyzn: Kwestie Legislacyjne, który kontroluje wprowa-

Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, the European Commission for Equal Treatment between Men and Women: legislative issues, monitoring the implementation of the EU legal regulations, and the European Institute for Gender Equality (4).

The Polish Constitution and acts of law – legislative and political involvement in protection of women’s right. There is a number of official declarations and legal regulations regarding gender equality in Poland in many aspects of the country’s social life that aim at combating discrimination. The Articles of the Constitution of the Republic of Poland (Articles 32 and 33) (5) as well as the laws of the Labour Code, Chapter II a, in particular, guarantee the above (6).

Non-discrimination clauses and regulations are provided by the 1998 Act on the Social Insurance System (Journal of Laws 1998, no 137, position 887) (7) and the 2004 Act on Employment Promotion and Labour Market Institutions (Journal of Laws 2004, no 99, position 1001) (8). The 2005 Act on Prevention of Domestic Violence (Journal of Laws 2005, no 180, position 1493) (9) regards domestic violence as one of the most frequent examples of human rights violation, especially of women and children – the right to life, health and education, the right to bodily integrity and freedom as well as protection of individual privacy and dignity. The Act also considers domestic violence as a substantial obstacle in enjoying economic, social and cultural rights by women. The Criminal Code amendments toughened penalties for rape and expanded the range of penalties for violation of sexual freedom and violation of standards of decency in case of the minors. Moreover, two acts need pointing out: The 2005 Act on State Compensation for Victims of Certain Intentional Offences (Journal of Laws 2005, no 169, position 1415) and the amendments to the 2013 Act on Foreigners, which enables legalization of stay in Poland for those who are the victims of human trafficking and those who consider and decide on the cooperation with the Polish system of justice. The amendments favour the protection of such individuals and prevent the secondary victimization. Those acts of law implemented in the Polish legal system due to the country’s international obligations, reflected a better understanding of the complexity of the discrimination issue. Unfortunately, the previous implementation of the international standards was not always efficient in Poland (10).

Health protection procedures regarding women as possible victims of violence. The amendment of 2010 Act on Preventing Domestic Violence (Journal of Laws 2005, no 180, position 1493) included the

dzane prawo wspólnotowe oraz Europejski Instytut Ds. Równości Kobiet i Mężczyzn (4).

Konstytucja i ustawy – prawne i polityczne zaangażowanie w ochronę praw kobiet. W Polsce istnieje wiele oficjalnych deklaracji równości kobiet i mężczyzn w różnych dziedzinach życia społecznego oraz przepisów, które mają na celu przeciwdziałanie szeroko pojętej dyskryminacji. Taką gwarancję zawierają przepisy Konstytucji RP (art. 32 i 33) (5), a także przepisy prawa pracy, w szczególności zawarte w rozdziale IIa Kodeksu Pracy (6).

Klauzule lub przepisy mające na celu zapobieganie dyskryminacji zostały zapisane w Ustawie o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz.U. 1998 nr 137 poz. 887) (7) i Ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. 2004 nr 99 poz. 1001) (8). Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005 nr 180 poz. 1493) (9), uznaje fakt, że przemoc w rodzinie jest jednym z najczęstszych przykładów łamania praw człowieka – w szczególności kobiet i dzieci – do życia, zdrowia, prywatności, godności i nienaruszalności integralności cielesnej oraz wolności, ale także stanowi istotną przeszkodę w korzystaniu przez kobiety z przysługujących im praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych. Zmiany Kodeksu Karnego zaostrzają karę za przestępstwo zgwałcenia i rozszerzają zakres penalizacji za przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności popełnione na szkodę małoletnich. Należy wymienić Ustawę o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw umyślnych (Dz.U. 2005 nr 169 poz. 1415) oraz zmiany Ustawy o cudzoziemcach (Dz.U. 2013 poz. 1650), mające na celu umożliwienie zalegalizowania pobytu w Polsce osobom pokrzywdzonym w związku z przestępstwem handlu ludźmi, rozważającym lub decydującym się na współpracę z wymiarem sprawiedliwości. Wprowadzone przepisy sprzyjają ochronie bezpieczeństwa tych osób oraz zapobiegają wtórnej wiktymizacji. Akty te, zazwyczaj wprowadzone do polskiego ustawodawstwa pod wpływem podjętych przez Polskę zobowiązań międzynarodowych, stworzyły w polskim prawie podwaliny lepszego rozumienia istoty dyskryminacji we wszystkich jej przejawach. Dotychczasowe wdrożenie standardów międzynarodowych nie zawsze było prawidłowe (10).

Procedury w ochronie zdrowia dotyczące reagowania w stosunku do kobiet, które mogły stać się ofiarami przemocy. Przeprowadzona w 2010 r. nowelizacja Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005 nr 180 poz. 1493) (9) włączyła pracowników ochrony zdrowia do systemowej ochrony osób doznających tego rodzaju przestępstwa (w tym kobiet) – przede wszystkim mowa tu o podstawowej opiece zdrowotnej (POZ).

health care system employees into the prevention of domestic violence (women including) – and most importantly, into the primary health care system (Polish, Podstawowa Opieka Zdrowotna).

A basic tool for primary health care doctors to react when suspicious of domestic violence is the *Blue Cards* procedure (11). If requested, the doctor is obliged to issue a confirmation of violence and violence against bodily integrity to a victim of domestic violence. However, the Supreme Audit Office report of June 2013 states that ‘the lowest percentage of violence reports sent to the *Blue Cards* interdisciplinary teams came from the health care employees. In 14 social welfare centers inspected by health care authorities help was provided only in four cases of domestic violence, and three out of four of them came from the same centre. Doctors claimed that the *Blue Cards* procedure was time-consuming and filling in the documents took more than half an hour’ (12). Health care employees drew attention to the fact that lack of knowledge, insufficient cooperation with other services and excessive red tape prevented them from implementing the *Blue Cards* procedure.

In 2010 the first in Poland procedure for the Police and medical institutions for proceeding with victims of sexual violence was signed collectively by representatives of the Ministry of Health, Ministry of Interior and Administration, Ministry of Family, Labour and Social Policy, Chief of Police, General Prosecutor's Office and NGOs. It was the consequence of an initiative of the Government Plenipotentiary for Equal Treatment within the Platform for Action *Stop Sexual Violence in Poland*. However, reports on the results of the procedure realisation are not available yet.

Equal divorce and property rights for women and men. If a case of domestic violence has been filed there is a possibility to apply the amendments to the Act on Protection Against Domestic Violence (Journal of Laws no 123, position 842) (9) as well as the Article 275a, the amendment to the Criminal Code – a preventive measure for the perpetrator to leave the domicile they occupy with the victim in case of a justified threat of committing acts of violence again. The judge may rule the measure for three months, which on the Prosecutor's motion may be prolonged by another three months. According to the National Public Prosecutor's Office in 2013 the measure was ruled in 1477 cases, and 107 motions to prolong the period of leaving the domicile were issued (13).

The information system to monitor domestic violence and violence against women. The 2010 amendment to the Act on Protection Against Domestic Violence initiated a cross-sectoral system focused on

Podstawowym narzędziem lekarza POZ służącym do reagowania na podejrzenie występowania przemocy domowej jest procedura Niebieskiej Karty (NK) (11). Lekarz zobowiązany jest również, na prośbę osoby będącej ofiarą aktu przemocy w rodzinie, do wystawienia zaświadczenia o wystąpieniu przemocy oraz naruszeniu nietykalności cielesnej.

Jednak Raport Najwyższej Izby Kontroli z czerwca 2013 roku mówi: „Najniższy odsetek przesyłanych do zespołów interdyscyplinarnych NK stanowiły pochodzące od przedstawicieli służby zdrowia. W 14 objętych kontrolą ośrodkach pomocy społecznej przedstawiciele służby zdrowia ujawnili zaledwie cztery przypadki przemocy w rodzinie, przy czym trzy zostały ujawnione w jednej z jednostek. Lekarze wskazywali, że procedura NK jest bardzo czasochłonna, a wypełnienie druku może zajmować nawet ponad pół godziny” (12). Pracownicy ochrony zdrowia podkreślają, że brak wiedzy, niedostateczna współpraca z innymi służbami i bardzo duża biurokracja są podstawową przeszkodą w inicjowaniu przez nich procedury Niebieskiej Karty.

W 2010 r. przyjęta została przez przedstawicieli Ministra Zdrowia, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ministra Sprawiedliwości, Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Komendanta Głównego Policji, Prokuratora Generalnego oraz organizacje pozarządowe pierwsza w Polsce procedura postępowania Policji i placówek medycznych z ofiarą przemocy seksualnej. Był to rezultat prac międzyresortowych w ramach Platformy działania „Stop przemocy seksualnej w Polsce”. Brak jest jednak raportów nt. funkcjonowania tego porozumienia.

Równe prawa kobiet i mężczyzn w odniesieniu do dostępu do rozwodu oraz nieruchomości. Jeżeli w rodzinie stwierdzono przemoc domową, istnieje możliwość zastosowania przepisów wynikających z nowelizacji ustawy o przeciwdziałaniu przemocy (Dz. U. nr 123, poz. 842) (9) oraz z dodanego do kodeksu postępowania karnego art. 275a, przewidującego jako środek zapobiegawczy w postaci nakazania oskarżonemu opuszczenie mieszkania zajmowanego wspólnie z osobą pokrzywdzoną, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że oskarżony ponownie będzie stosował przemoc lub groził popełnieniem takiego przestępstwa. Środek taki orzeka się na trzy miesiące i na wniosek prokuratora sąd może przedłużyć go o kolejne 3 miesiące. W 2013 roku wg danych Prokuratury Generalnej, wobec 1477 podejrzanych zastosowano taki środek, a także wystosowano 107 wniosków o przedłużenie nakazu opuszczenia lokalu (13).

System informacji w celu monitorowania przemocy domowej i przemocy wobec kobiet. Uchwalenie w 2010 r. nowelizacji Ustawy o przeciwdziałaniu prze-

the issue of domestic violence. Moreover, a special working group to monitor cases of domestic violence was set up, and the National Programme for Combating Domestic Violence was continued. Annual reports from the realisation of the Programme are presented in the Polish Parliament include the results of monitoring of prevention of domestic violence and its respective initiatives. However, the monitoring does not cover the problem mapping, and, the families who went through the *Blue Cards* procedure are not followed up, either (13).

Still, there is no monitoring system of violence experienced by women outside of home (workplace violence, violence in public places, etc). Certainly, there are the Police statistics which contain data regarding female victims of violence, but this is the only source of information available. It is difficult to obtain data on court cases related to incidents of mobbing and sexual violence whose victims are women (14).

Equal employment rights of women and men to have equal pay and pensions – as the result of social and cultural changes. One way to make the position of women and men equal in a society, and consequently, to avoid social exclusion and poverty is to have equal pay and pensions. It is crucial to take actions that enable women to successfully balance private and professional life. The most recent edition of the National Health Programme for 2016-2020 in its second operational objective expresses the need for identification of the reasons for health disparities as the result of the country's socio-economic condition. Economic conditions contribute to health disparities to a great extent when regarding a person's sex. The latest international report (4) shows that a pay gap in Poland amounts to 6,5%, and the pension gap – 23%. When comparing the pay gap in other countries, it reads as following: Slovenia – 3,2 %, Poland – 6,5%, Slovakia – 19,8%, the Czech Republic – 22,1%, Austria – 23%. The report pinpoints the need to change awareness not only among employers, but also employees.

A worse situation of women on the job market was also confirmed by the Jagiellonian University's study that compared Poland and Norway. In 35% of cases women declares the same earnings, but in the majority of families it was actually men who earned more. Women are still less active on the job market – e.g. they stay at home more often, take care of children or disabled family members (15). Special attention ought to be paid to the situation of the elderly and single female pensioners whose life span is longer than men's – lower pensions or lower social health benefits mean more difficult access to drugs and health procedures, which contributes to worse life quality and negatively influence their health condition.

mocy w rodzinie zapoczątkował tworzenie międzysektorowego systemu koncentrującego się wokół problematyki przemocy domowej. Jednocześnie został powołany Zespół Monitorujący do spraw Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz kontynuowany jest Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie. Coroczne sprawozdania składane w Sejmie z realizacji Krajowego Programu są efektem monitorowania samego zjawiska przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz działań profilaktycznych podejmowanych w tym obszarze. Jednak monitoring nie obejmuje mapowania problemu, jak również brak jest dalszego śledzenia losów rodzin, w których została zakończona procedura Niebieskiej Karty (13).

Do tej pory nie powstał system monitorowania przemocy doznawanej przez kobiety poza przemocą domową (przemoc w miejscu pracy, w miejscach publicznych itp.). Istnieją oczywiście statystyki policji, z których można wyciągnąć dane dotyczące kobiet – ofiar przemocy. Jednak są to informacje pochodzące tylko z jednego źródła. Istnieje trudność z dotarciem do danych sądowych mówiących o sprawach mobbingu i przemocy seksualnej, której ofiarami są kobiety (14).

Wyrównanie praw kobiet i mężczyzn w pracy oraz wysokości zarobków i emerytur – jako efekt zmian społecznych i kulturowych. Sposobem na zrównanie pozycji kobiet i mężczyzn w społeczeństwie, a tym samym zapobieżenie wykluczeniu społecznemu oraz ubóstwu jest wyrównanie wysokości zarobków, a co za tym idzie emerytur. Istotne jest podjęcie działań umożliwiającym kobietom łączenie życia prywatnego i zawodowego. W najnowszej edycji Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016-2020, w drugim celu operacyjnym mowa jest o identyfikacji przyczyn nierówności w zdrowiu wynikających z uwarunkowań społeczno-ekonomicznych. Jedną z największych nierówności wpływających na zdrowie, a mających odniesienie do płci, są warunki ekonomiczne. Jak wynika z najnowszego raportu międzynarodowego (4), w Polsce luka płacowa wynosi 6,5%, a w emeryturach aż 23%. Porównując wysokość luki płacowej w badanych krajach, dane układają się następująco: Słowenia - 3,2%, Polska - 6,5%, Słowacja - 19,8%, Czechy - 22,1%, Austria – 23%. Podkreślana jest potrzeba zmiany świadomości nie tylko wśród pracodawców, ale także pracowników.

Gorszą sytuację na rynku pracy wśród kobiet potwierdzają również badania przeprowadzone przez Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, w którym porównano Polskę i Norwegię. W 35% rodzin kobiety deklarują ten sam poziom zarobków, ale w ponad połowie rodzin to mężczyźni zarabiali więcej. Podkreślić należy, że nadal kobiety są mniej aktywne na rynku pracy – np. częściej zostają w domu, opiekują się dziećmi czy niepełnosprawnymi członkami rodziny (15). Należy zwrócić również szczególną uwagę na warunki starszych wiekiem i samotnych kobiet na emeryturze, których średnia długość

The 2014 Supreme Audit Office report on public administration institutions or state-owned companies shows that women earn less than men. It is mainly due to lack of professional education allowing women to work in specialist units and being supervisors more often, which also translates into a smaller number of units in certain departments. The Supreme Audit Office suggests that disparities in education may be of a socio-cultural character – choosing more ‘masculine’ or ‘feminine’ studies (16). The study which compared 59 couples of women and men of similar professional profiles revealed that violation of the right to equal treatment of women and men took place in 2 cases only.

According to the Central Statistical Office of Poland women today hold a higher education degree more often than men (20,1% compared to 15,6%), the same applies to high school and college education (35,6% compared to 30,7%) whereas more men hold technical college diploma (19,7% compared to 16,7%) and vocational school diploma (29,5% compared to 16,8%), which guarantee specific professional skills. The unemployment rate in Poland in 2004–2014 was higher among women than men – in 2014 it was 12,4% compared to 10,5%. This difference became smaller since 2008, from approximately 4–5% to 2–3% (13).

The Authors conclude that apart from disparities in education, proper qualifications or access to labour market by mothers, other problems to be faced are actions of negative impact on the psychological health - discrimination, mobbing and sexual harassment in the workplace. In 2004 the Labour Code was amended by the regulations related to mobbing even if such cases amounted to only 3% of complaints filed at the Chief Labour Inspectorate. Such a low rate results from an outdated approach to the issue of gender or sexual orientation or lack of experience in court ruling in non-material damage cases (17). The Ministry of Justice data analysis related to the Labour Courts cases of compensation from years 2009–2013 showed that only in 13% of cases the complaint was not dismissed. For the rest of cases, the proceedings were either discontinued (22,8%) or dismissed (33,7%). That amounted to only 48,3% of cases ruled in the plaintiff's favour. Most cases are those classified under the 18.3d Article – 52,1% of cases of compensation due to the violation of equal employment opportunities. In years 2009–2013 the smallest percentage of cases were of sexual harassment (0,8%) as well as gender, age, religion and disability discrimination (6,1%) (18). Most complaints were filed by women, the proceeding time lasted more than 6 months, and in some cases, even years (2616 days). When analyzing the time of proceedings and the amount of cases ruled in the

życia jest wyższa niż mężczyzn – niższa wysokość emerytury lub renty przekłada się na trudności w dostępie do leków lub dodatkowych świadczeń zdrowotnych, co powoduje obniżenie jakości życia oraz może prowadzić do pogorszenia stanu zdrowia.

Jak wynika z raportu NIK z 2014 r., przeprowadzonego w jednostkach administracji publicznej czy w spółkach skarbu państwa, kobiety zarabiają mniej od mężczyzn. Jest to spowodowane głównie brakiem wykształcenia kierunkowego, umożliwiającego pracę w działach specjalistycznych oraz rzadziej pełnieniem funkcji kierowniczych, czego powodem jest mniejsza liczba jednostek organizacyjnych w miejscach pracy. NIK sugeruje, że różnice w wykształceniu mogą mieć swoje źródło w przyczynach o charakterze kulturowo-społecznym, czyli wyborze studiów bardziej „męskich” czy bardziej „kobiecych” (16). W badaniu porównującym 59 par kobiet i mężczyzn o podobnym profilu zawodowym, tylko w 2 przypadkach dopuszczono się naruszenia obowiązku równego traktowania kobiet i mężczyzn.

Według GUS, aktualnie kobiety częściej zdobywają wykształcenie wyższe niż mężczyźni (20,1%, do 15,6%), podobnie jak średnie i policealne (35,6% a 30,7%), a więcej mężczyzn posiada wykształcenie średnie zawodowe (19,7%, a 16,7%) oraz zasadnicze zawodowe (29,5%, a 16,8%), czyli ukierunkowane na konkretne umiejętności, a stopa bezrobocia rejestrowanego w Polsce w latach 2004–2014 pokazuje wyższy jego poziom wśród kobiet niż mężczyzn - w 2014 roku (12,4% a 10,5%). Różnica ta zmniejszyła się od 2008 r. z ok. 4–5% do ok. 2–3% (13).

Oprócz różnic w wykształceniu, zdobywaniu odpowiednich kompetencji czy umożliwieniu pracy matkom, kolejnymi problemami do eliminacji są negatywne działania z zakresu zdrowia psychicznego - dyskryminacja, mobbing i molestowanie w pracy. Kodeks Pracy poszerzono o przepisy dotyczące mobbingu w 2004 roku, pomimo to sprawy w tym zakresie stanowią zaledwie 3% wszystkich spraw zgłaszanych do Państwowej Inspekcji Pracy. Tak niski odsetek wynika z przestarzałego podejścia światopoglądowego wobec kobiet, mężczyzn czy orientacji seksualnej oraz braku doświadczenia w orzekaniu przy braku konkretnych szkód materialnych (17). Analizując ewidencję spraw o odszkodowanie w sądach pracy z lat 2009–2013 z danych Ministerstwa Sprawiedliwości, tylko 13% spraw zostało załatwionych poprzez uwzględnienie wniosku/pozwu. Pozostałe sposoby rozstrzygnięcia to umorzenia (22,8%) i oddalenia (33,7%). Stanowi to niestety niespełna 48,3% spraw załatwionych. Największą liczbę stanowią sprawy klasyfikowane z artykułu 18.3d – 52,1%, czyli o odszkodowanie z tytułu naruszania zasad równego traktowania w zatrudnieniu. W analizowanych latach najmniej wpłynęło spraw o molestowanie seksualne (0,8%) oraz dyskryminację ze względu na płeć, wiek, rasę, religię,

plaintiff's favour one may conclude that there is no point in filing the complaint when considering the long case time and little possibility of compensation. Such functioning of the Polish justice system negatively influences the victims' feeling of safety and falsifies the real numbers of cases of workplace mobbing and sexual harassment.

Social support for women experiencing intimate partner violence. Women who experience violence from family members have the right to various forms of support: support from a specialist or the right to be ensured a safe shelter and the right to remove the perpetrator from the family domicile.

The Act on Prevention of Domestic Violence outlines six basic forms of free-of-charge help for victims of domestic violence which are obligatory for specially designated units such as, e.g. health care service: medical, psychological, legal, social, family and vocational support as well as medical examinations for the causes and types of body injuries, which are then reported by the doctor. Depending on their individual situation, women are entitled to choose one or many forms of support at the same time.

Women who experience domestic violence may search for support in national or local NGOs which specialise in preventing domestic violence by realising tasks commissioned by province authorities as well as by offering domestic violence helpline.

The Authors underline the importance of identifying the areas which require improvement, including one extremely crucial issue – making the justice system employees sensitive to domestic violence and violence against women and understanding the behaviour of violence victims. For years, the Ministry of Justice has been implementing the actions outlined in the National Programme of Combating Domestic Violence:

1) *Preventive Actions* (Pedagogical Strategies) (19): preparation and realisation of legal procedures and psychological support for domestic violence victims and witnesses, organisation of workshops for the justice system employees on causes and results of domestic violence;

2) *Intervention Actions* (Intervention Strategies) (20): isolation of perpetrators from their victims (based on special regulations);

3) *Supportive Actions* (Therapeutic Strategies): realisation of programmes related to the protection of violence victims including the Police, prosecutors, probation officers; provision of proper conditions when interviewing adults and child witnesses (child-friendly interview rooms);

4) *Correction and Education Actions* addressed to domestic violence perpetrators (19): community work

niepełnosprawność (6,1%) (18). Większość spraw była wnoszona przez kobiety, a czas trwania postępowania przekraczał pół roku, w niektórych wypadkach dochodząc do kilku lat (2616 dni). Analizując czas trwania i liczbę załatwionych spraw można dojść do wniosku, że wiele osób rezygnuje z dochodzenia swoich praw, mając niską perspektywę zadośćuczynienia.

Spoleczne wsparcie dla kobiet doświadczających przemocy w związkach. Kobiety, wobec których członkowie rodziny stosują przemoc, mają prawo do różnych form pomocy, począwszy od wsparcia specjalisty, po znalezienie bezpiecznego schronienia lub usunięcie sprawcy przemocy ze wspólnie zajmowanego mieszkania.

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie określa sześć podstawowych form bezpłatnej pomocy przysługujących ofiarom przemocy w rodzinie, które mają obowiązek zapewnić wyznaczone do tego podmioty, np. służba zdrowia: poradnictwo medyczne, psychologiczne, prawne, socjalne, rodzinne i zawodowe oraz przeprowadzenie badania lekarskiego, które ma ustalić przyczyny i rodzaje uszkodzenia ciała, co zostanie wskazane w specjalnym zaświadczeniu. Kobiety, w zależności od indywidualnej sytuacji, mogą skorzystać z każdej z tych form pomocy i kilku jednocześnie.

Pokrzywdzone kobiety w wyniku domowej przemocy mogą szukać wsparcia również w ogólnopolskich lub lokalnych organizacjach pozarządowych, które specjalizują się w przeciwdziałaniu domowej przemocy, realizując takie zadania na zlecenie jednostek samorządów oraz prowadząc dyżury telefoniczne dla osób potrzebujących pomocy.

Niezbędna jest identyfikacja obszarów wymagających poprawy, w tym uwrażliwienie pracowników wymiaru sprawiedliwości na zrozumienie zjawiska przemocy domowej i przemocy wobec kobiet oraz zrozumienie zachowania ofiar przemocy. Ministerstwo Sprawiedliwości od lat realizuje zadania przewidziane w Krajowym Programie Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie, do których należą:

1) w zakresie *Działań uprzedzających* (Strategii edukacyjnych) (19): opracowanie oraz realizacja procedur ochrony prawnej i wsparcia psychologicznego dla ofiar przemocy w rodzinie i świadków, wraz z przeprowadzeniem szkoleń wymiaru sprawiedliwości na temat przyczyn i skutków przemocy w rodzinie pracowników;

2) w zakresie *Działań interwencyjnych* (Strategie interwencyjne) (20): izolowanie sprawców od ofiar (na podstawie odrębnych przepisów);

3) w zakresie *Działań wspierających* (Strategie terapeutyczne): realizacja programów ochrony ofiar przemocy z udziałem Policji, prokuratury i kuratorów sądowych w tym zabezpieczenie odpowiednich wa-

for domestic violence perpetrators and participation in correction and education programmes.

Studies on causes of domestic violence and violence against women, and protection and prevention strategies. The analysis of 2015 data shows that studies on domestic violence and its causes are carried out in Poland regularly. The national study is mostly often commissioned by the Ministry of Family, Labour and Social Policy or the Commissioner for Children's Rights. Similar studies are commissioned by local authorities and NGOs. Poland also participates in international studies done by international or European organizations. The most important studies commissioned recently by the Ministry of Family, Labour and Social Policy (21) on domestic violence in recent years in Poland are:

- **2011** The national diagnosis on domestic violence perpetrators;
- **2012** Diagnosis on the implementation of the Act on Combating Domestic Violence actions by interdisciplinary / working groups as well as reports on the implementation of the *Blue Cards* procedure and *Blue Cards* templates, 2012;
- **2013** Evaluation of the local system of prevention of domestic violence – experiences of helping sufferers of the post-traumatic stress disorder from the perspective of domestic violence victims;
- **2009-2014** within the Project *Polish Family – Free from Violence* for the Programme PL14 *Domestic and Gender-based Violence* co-funded by the Norwegian Financial Mechanism 2009-2014.

In 2013 the Commissioner for Civil Rights commissioned a study *Prevention of Gender, Age and Disability-based Violence Against Women* (22). A report *Opinions of Warsaw citizens on domestic violence* (comparative data studies from 2014, 2011, 2010) might be an example of regular studies on the issue commissioned on the local level (23).

Cooperation with international organizations and donors. Poland cooperates with international organizations on every level (government, province and local authorities). This both proves the country's will to raise standards and the need to implement new mechanisms to prevent violence and help its victims. That is the reason for the continued cooperation with WHO, UNICEF, the Council of Europe, The European Commission within the international programmes:

- The EU Programme *Prevention and combat violence against children, young people and women, protection of victims of violence and groups at risk of violence*;

runków przesłuchań dzieci (przyjazne pokoje przesłuchań) oraz dorosłych;

4) w zakresie *Działań korekcyjno-edukacyjnych* skierowanych do sprawców przemocy

w rodzinie (19): wykonywanie przez sprawców przemocy w rodzinie prac społecznie użytecznych przy jednoczesnym uczestnictwie w programach korekcyjno-edukacyjnych.

Badania dotyczące przyczyn przemocy domowej i przemocy wobec kobiet oraz strategii ochrony ofiar i zapobiegania zjawisku. Z analizy dostępnych w 2015 r. materiałów wynika, że badania dotyczące skali zjawiska i przyczyn przemocy domowej przeprowadzane są regularnie. Ogólnopolskie badania prowadzone są najczęściej na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej czy Rzecznika Praw Dziecka. Podobne badania przeprowadzane są także na poziomie lokalnym oraz przez organizacje pozarządowe. Polska uczestniczy także w badaniach międzynarodowych, przeprowadzanych przez organizacje o zasięgu światowym lub europejskim. Do najważniejszych badań przeprowadzonych w ostatnich latach w Polsce na zlecenie MPiPS (21), dotyczących problematyki przemocy domowej należą m.in.:

- **2011 r.** *Ogólnopolska diagnoza dotycząca osób stosujących przemoc w rodzinie*
- **2012r.** *Diagnoza dotycząca realizacji zadań wynikających z ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie wykonywanych przez zespoły interdyscyplinarne/ grupy robocze, a także realizacji procedury „Niebieskiej Karty” w oparciu o rozporządzenie w sprawie procedury „Niebieskiej Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” 2012*
- **2013 r.** *Ewaluacja lokalnego systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie – doświadczenia dotyczące sposobów pomagania i nasilenia stresu pourazowego (PTSD) z perspektywy osób dotkniętych przemocą w rodzinie*
- **2009-2014 r.** *w ramach Projektu pn. „Rodzina polska wolna od przemocy” dla Programu Operacyjnego PL 14 „Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie i przemocy ze względu na płeć”, współfinansowanego ze środków Norweskiego Mechanizmu Finansowego na lata 2009-2014*

Rzecznik Praw Obywatelskich przeprowadził w 2013 r. badania: *Przeciwdziałanie przemocy wobec kobiet, w tym kobiet starszych i kobiet z niepełnościami* (22). Jako przykład sukcesywnie wykonywanych badań w tej tematyce na poziomie lokalnym można przytoczyć raport: *Opinie warszawiaków na temat zjawiska przemocy w rodzinie (analiza porównawcza pomiarów z roku 2014, 2011, 2010)* (23).

- The Norwegian Financial Mechanism and the Financial Mechanism of the European Economic Area;
- The Swiss – Polish cooperation Programme.

Social campaigns – a way to change social and legal awareness. There are frequent social campaigns in Poland which aim at changing the society's awareness of domestic violence, violence against women and children as well as strengthen gender equality, introduce legislative amendments and monitor their successful implementation (Table 1). Besides campaigns and actions organised by the government administration (the Ministry of Family, Labour and Social Policy and Commissioner for Children's Rights, in particular), there are those run by province or county authorities. National and local NGOs are also involved.

Współpraca z organizacjami międzynarodowymi i darczyńcami. W Polsce na wszystkich szczeblach (rządowych, samorządowych, lokalnych) są szeroko rozpowszechnione kontakty z międzynarodowymi organizacjami. Udział wyżej wymienionych polskich instytucji świadczy o chęci podnoszenia standardów oraz wypracowaniu nowych mechanizmów przeciwdziałania przemocy oraz pomocy ofiarom. Przykładem jest stała współpraca z takimi organizacjami i instytucjami jak: WHO, UNICEF, Rada Europy czy Komisja Europejska w ramach programów międzynarodowych:

- program Unii Europejskiej *Zapobieganie i zwalczanie przemocy wobec dzieci, młodzieży i kobiet oraz ochrona ofiar i grup ryzyka - DAPHNE*
- Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego
- Szwajcarsko-Polski Program Współpracy.

Kampanie społeczne – sposobem na zmianę świadomości społecznej i prawnej. W Polsce często prowadzone są kampanie społeczne, które mają na celu zmianę świadomości społeczeństwa w kwestii przemocy w rodzinie i przemocy wobec kobiet, dzieci i wyrównanie pozycji do poziomu mężczyzn oraz zmiany prawa i jego egzekwowanie (Tab. 1). Poza akcjami organizowanymi przez administrację rządową (zwłaszcza Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej oraz Rzecznika Praw Dziecka) także samorządy na szczeblu wojewódzkim, powiatowym czy gminnym przeprowadzają takie kampanie. Do tych działań włączają się organizacje pozarządowe o zasięgu ogólnokrajowym, jak również lokalnym.

Table I. Examples of social campaigns against violence against women and children in Poland in years 2013-2015
Tabela I. Przykłady społecznych kampanii przeciwko przemocy względem kobiet i dzieci w Polsce w latach 2013-2015

Contractor	Name of the campaign	Comments
Ministry of Family, Labour and Social Policy	EVIL COMES BACK – DO NOT HURT AND YOU WON' T BE HURT (OCTOBER, 2010)	Showing future consequences of aggressive behaviour
Commissioner of Children's Rights	SLAPPING TEACHES BUT ONLY BAD THINGS. YOU HAVE THE RIGHT TO REACT (OCTOBER, 2014)	Change of passive attitude to violence against children and eliminating cultural acceptance of violence
Women's Rights Centre (9 December, 2014)	STAGE BEHIND THE WALL. STOP THE PERFORMANCE OF VIOLENCE	Addressed to witnesses of violence against women
Local authorities	16 DAYS OF ACTIVISM AGAINST GENDER-BASED VIOLENCE CAMPAIGN	Days of free-of-charge legal and psychological counselling
Nobody's Children Foundation and Advertising Company <i>Publicis</i>	POWER OF WORDS	Making parents aware of importance of good and positive messages, which reminds children of parental love, acceptance and support (September, 2013)

Names of the campaigns have been translated into English for the purpose of this Paper.

SUMMARY AND CONCLUSIONS

The literature and references till year 2015 the Authors selected for the aim of this Paper prove the following:

1. The Council of Europe Convention is a set of articles and guidelines for the EU Member States on protection of their citizens and protection of violence victims, prevention and monitoring of violence and gender-based inequalities.
2. The Polish law, together with international regulations, guarantee the efficient system of protection to the citizens, including women and children.
3. However, the majority of violence victims in the EU, Poland including, do not file complaints to law enforcement agencies, which is the result of inefficient legal awareness. That is the reason for frequent campaigns to educate citizens on this issue. It is crucial to involve local leaders and role models to improve the quality of such actions.
4. The Polish legal system protects victims of domestic violence to a great extent, however, the implementation of actual legal regulations needs to be more efficient. What is necessary is to change the awareness of social workers who work with victims of violence and violence perpetrators in courts and health service by providing information and education programmes;
5. Legal regulations on protection of women against violence outside home (workplace, public spaces) need to be corrected;
6. It is important to address citizens with education and protection actions that include local communities' characteristics and needs. Different actions should be addressed to communities with high unemployment rate and low socio-economic status than communities with high socio-economic status, in which the violence rate remains equally high.

REFERENCES

1. FRA European Agency for Fundamental Rights: Przemoc wobec kobiet, Badanie na poziomie Unii Europejskiej. Wyniki badań w skrócie., Luksemburg 2014
2. Oficjalna strona Milenijnych Celów Rozwoju ONZ <http://www.un.org/millenniumgoals/>
3. Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej <http://www.spoleczenstwoobywatelskie.gov.pl/aktualnosci/konwencja-stambulska-co-nalezzy-wiedziec> (accessed: 18.10.2016)

WNIOSKI

Z przeglądu piśmiennictwa sprofilowanego do celu pracy do 2015 r. wynika, że:

1. Konwencja Rady Europy jest zbiorem założeń i wskazań dla krajów, na co powinny zwrócić uwagę, by obywatele czuli się bezpiecznie, co zrobić, by zapobiegać przemocy i nierównościom, chronić ofiary, monitorować, by nie doszło ponownie do przestępstwa.
2. Polskie prawo wraz z prawem międzynarodowym tworzy sprawny system ochronny dla obywateli, w tym kobiet i dzieci.
3. Jednak ponad połowa ofiar przemocy nie zgłasza tego faktu organom ścigania, co wynika m.in. z niezajomości prawa. Dlatego niezbędne jest stałe prowadzenie kampanii edukacyjnych z tego zakresu. Dla osiągnięcia poprawy istotne jest włączanie do takich działań lokalnych liderów i autorytetów społecznych.
4. Polski system prawny w znacznym stopniu zabezpiecza osoby doświadczające przemocy domowej, chociaż realizacja istniejących przepisów wymaga poprawy. Zwłaszcza konieczne są zmiany w świadomości pracowników m.in.: sądów i służby zdrowia, zajmujących się ofiarami przemocy i osobami stosującymi przemoc, poprzez prowadzenie programów informacyjno-edukacyjnych.
5. Konieczne są też zmiany w obowiązujących przepisach prawnych związanych z ochroną kobiet przed przemocą w miejscach poza domem (praca, przestrzeń publiczna).
6. Istotne jest kierowanie działań edukacyjno-profilaktycznych do obywateli, ale uwzględniając specyfikę i potrzeby społeczności lokalnych. Inne działania należy kierować do społeczności z wysokim odsetkiem bezrobocia i niskim poziomem socjalno-ekonomicznym, a inne do społeczności o wysokim statusie społeczno-ekonomicznym, w których w nie mniejszym stopniu występuje zjawisko przemocy.

4. Żółty K, Promowanie równej płacy dla zmniejszenia różnic w emeryturach pomiędzy płciami, zapobiegania biedzie i wykluczeniu społecznemu, Fundacja JA KOBIEȚA we współpracy z Open Society o.p.s. w ramach projektu Równa Płaca - Równa Emerytura, 2015.
5. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.
6. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, Dz. U. Nr 21, poz. 94 z późn. zm.
7. Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, tekst jednolity Dz. U. z 2007 r. Nr 11, poz. 74 z późn. zm. (art. 2a).

8. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy; Dz. U. Nr 99, poz. 1001 z późn. zm. (art. 36).
9. Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2010 nr 125 poz. 842
10. Balińska B, Chołuj B, Desperak I. Polityka równości płci. Polska 2007 w ramach projektu „Gender Mainstreaming Initiative” przy udziale środków własnych Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) w ramach Gender Thematic Trust Fund.
11. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. Nr 209 Poz. 1245)
12. Raport NIK z kontroli Nr P/12/107 „Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie przez administrację publiczną” <http://www.nik.gov.pl/plik/id,5094,vp,6609.pdf> (accessed: 18.10.2016)
13. Sprawozdanie z realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie. Od 1 stycznia 2013 r. do 31 grudnia 2013 r. - <http://www.mpips.gov.pl/przeciwdzialanie-przemocy-w-rodzinie> 14. (accessed: 18.10.2016)
14. Statystyki Policyjne <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html> (accessed: 18.10.2016)
15. Slany K, Krzaklewska E, Warat M. Wzory życia rodzinnego w kontekście równości płci - między tradycją a partnerstwem. Role Rodzinne. Między przystosowaniem a kreacją. Wyd. Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM. Poznań 2015.
16. NIK o wynagrodzeniu kobiet i mężczyzn <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-wynagrodzeniu-kobiet-i-mezczyzn.html> (accessed: 18.10.2016)
17. Mobbing: PIP odnotowała ponad tysiąc skarg <http://www.pulshr.pl/prawo-pracy/mobbing-pip-odnotowala-ponad-tysiac-skarg,29512,1.html> (accessed: 18.10.2016)
18. Ministerstwo Sprawiedliwości, Raport: Dyskryminowanie, mobbing i molestowanie seksualne w pracy, Ministerstwo Sprawiedliwości. Ewidencja spraw o odszkodowania w sądach pracy w 2013 r, w ujęciu retrospektywnym 2009-2012, Warszawa 2014.
19. Informator dla sędziów, prokuratorów i kuratorów sądowych dotyczący przeciwdziałania przemocy w rodzinie <https://ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/przeciwdzialanie-przemocy-w-rodzinie/sluzby/informator-dla-sedziow-prokuratorow-i-kuratorow-sadowych-dotyczacy-przeciwdzialania-przemocy-w-rodzinie/> (accessed: 18.10.2016)
20. Karta Praw Osoby Dotkniętej Przemocą w Rodzinie <https://ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/przeciwdzialanie-przemocy-w-rodzinie/osoby-dotkniete-przemocaw-rodzinie/materialy-informacyjne/karta-praw-osoby-dotkniete-przemocaw-rodzinie/> (accessed: 18.10.2016)
21. Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie w Polsce <http://www.mpips.gov.pl/przeciwdzialanie-przemocy-w-rodzinie-nowa/ogolne/diagnoza-zjawiska-przemocy-w-rodzinie-w-polsce/> (accessed: 18.10.2016)
22. Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Biuletyn_Rzecznika_Praw_Obywatelskich_2013_Nr_7.pdf (accessed: 18.10.2016)
23. Badanie przeprowadzone przez Urząd m.st. Warszawy https://www.um.warszawa.pl/sites/default/files/attach/o-warszawie/przemoc_w_rodzinie_0.pdf (accessed: 18.10.2016)

Otrzymano: 8.11.2016 r.

Zaakceptowano do publikacji: 27.11.2016 r.

Received: 8.11.2016

Accepted for publication: 29.11.2016

Address for correspondence:

Adres do korespondencji:

Monika Wróbel-Harmas

National Institute of Public Health

– National Institute of Hygiene (NIPH-NIH)

24 Chocimska Street, 00-791 Warsaw

e-mail: mwrobel-harmas@pzh.gov.pl

telephone number: 22 54 21 288

**LIST OF REVIEWERS OF MANUSCRIPTS SENDING TO EDITOR
OF PRZEGLĄD EPIDEMIOLOGICZNY – EPIDEMIOLOGICAL REVIEW IN 2016**

**WYKAZ RECENZENTÓW PRAC NADESŁANYCH DO REDAKCJI PRZEGLĄDU
EPIDEMIOLOGICZNEGO – EPIDEMIOLOGICAL REVIEW W 2016 ROKU**

Dr hab. PIOTR ALBRECHT – prof. WUM
 Dr ALEKSANDRA BANASZKIEWICZ – WUM
 Dr MARCIN BEKAS – NIZP-PZH
 Dr BEATA BIERNAT – GUMED
 Mgr JERZY BŁASZCZYK – Dolnośl. Centrum Onkol.
 Dr hab. TOMASZ CHMIELEWSKI – Prof. NIZP-PZH
 Prof.dr hab. MARIA GAŃCZAK – PUM
 Prof.dr hab. ANDRZEJ GARLICKI – UJ CM
 DR hab. JAKUB GAWOR – Inst. Parazyt. PAN
 Dr hab. ELŻBIETA GOŁĄB – Prof. NIZP-PZH
 Dr ANNA GRZESZCZUK - UMB
 Prof.dr hab. WŁODZIMIERZ GUT – NIZP-PZH
 Dr LUCJAN KĘPA – ŚUM
 Dr ANDRZEJ KORONKIEWICZ – NIZP-PZH
 Prof.dr hab. MARIA KORZENIEWSKA-KOSEŁA – IGiChP
 Prof.dr hab. JAN KRAKOWIAK – UMŁ
 Dr hab. EWA LEWICKA – Prof. GUMED
 Prof.dr hab. TADEUSZ WOJCIECH ŁAPIŃSKI – UMB
 Prof.dr hab. KAZIMIERZ MADALIŃSKI – NIZP-PZH
 Prof.dr hab. HALINA MAZUROWA – emeryt. NIZP-PZH
 Prof.dr hab. MAGDALENA MIKOŁAJCZYK – CHMIELA – UMŁ
 DR ANNA MONIUSZKO-MALINOWSKA - UMB
 Dr BOŻENA MOSKALEWICZ – NIZP-PZH
 Dr IWONA PARADOWSKA – STANKIEWICZ – NIZP-PZH
 Dr ANNA POZNAŃSKA – NIZP-PZH
 Dr IWONA RUDNICKA – WUM
 Dr RUSŁAN SALAMATIN – NIZP-PZH
 Dr hab. DANUTA SEROKOWA – emeryt. NIZP-PZH
 Dr PAWEŁ STEFANOFF – NIZP-PZH
 Dr MAŁGORZATA STĘPIEŃ – NIZP-PZH
 Prof.dr hab. MAŁGORZATA STOLARZ – SKRZYPEK – UJ CM
 Dr hab. IZABELA STRUŻYCKA – WUM
 Prof.dr hab. HANNA STYPUŁKOWSKA-MISIUREWICZ – NIZP-PZH
 Prof.dr hab. HANNA SZAJEWSKA – WUM
 Prof.dr hab. LECH SZKUDLAREK – D.V.M – DSE New England
 Prof.dr hab. ANDRZEJ SZPAK – UMB
 Prof.dr hab. ANDRZEJ TUKIENDORF – Inst. Onkol. Gliwice
 Prof.dr hab. BOŻENA WALEWSKA-ZIELECKA – WUM
 Prof.dr hab. MARTA WAWRZYNOWICZ-SYCZEWSKA – PUM
 Prof.dr hab. ANNA WOJAS-PELC – UJ CM
 Dr BOGDAN WOJTYNIAK – Prof. NIZP-PZH
 Prof.dr hab. JADWIGA ZAJKOWSKA – UMB
 Dr hab. ALEKSANDRA A ZASADA – Prof. NIZP- PZH